BAKÛ TÜRKOLOJİ KURULTAYININ FAAL DELEGELERİNDEN BEKİR SITKI ÇOBANZADE

Dr. Kenan ACAR*

Bakû Türkoloji Kurultayının faal delegelerinden biri olan Bekir Sıtkı Çobanzade'yi tanıtacağımız bu bildiri, üç kısmından oluşacaktır: Türkoloğun hayatı, Bakû I. Türkoloji Kurultayı'ndaki faaliyetleri ve daha sonra bu konuda katıldığı kongre ve kurultaylar, dilciliği.

I. Hayatı

Çobanzade 1893 yılında Kırım'ın Karasubazar kasabasında doğmuş, ilk öğrenimini 1909'da Kırım'da tamamlamıştır. Yazarımızın asıl adı "Bekir" olup, ikinci adını yani "Sıtkı"yı, Kırım'dan okumak için çıkanların âdeti olduğu için kendisi seçmiştir. "Çobanzade" soyadı ise, Hariye mektebi'ni bitirdiği gün başarısından dolayı kendisine verilmiştir. Feodor D. Aşnin, bu ad verme olayını şöyle anlatır: "İmtihan heyetinin takdir belirten Aha sana çoban balası! 'Maşalla Çoban-zadege!' ifadelerinden kaldı. Bu lâkabı kendisi de benimseyip onunla öğündü."

Orta öğrenimini Cemiyet-i Hayriye'den burslu olarak geldiği, 1915'te İstanbul'da Galatasaray Sultanîsinde tamamlamıştır. Gerek bu, gerekse Macaristan'daki yıllarında Türkiye'deki çeşitli dergilerde yazıları yayımlanmıştır. 1919'da Macaristan'da "Kıpçakların *Codex Cumanicus* Yazma Edebiyat Abideleri ve Türk Dillerinde Telâffuzun Temel Problemleri" adlı tezini vererek doktor olmuştur. Bu arada Cafer Seydahmet Kırımer'in tavsiyeleriyle İsviçre Lozan Üniversitesi'nde dersler vermiştir. Dönüşte bir süre Kırım Devlet Üniversitesinde çalışmış, bu arada *Yeni Çolpan*, *Maarif* gibi çeşitli dergilere yazılar yazmıştır. 1924'te davet edildiği Azerbaycan (Bakû) Devlet Üniversitesi'ne öğretim üyesi olarak çalışmıştır. SSCB'nin Azerbaycan, Kırım, Özbekistan, Tataristan, Rusya gibi çeşitli yerlerinde ders ve konferanslar vermiş, dekanlık ve çeşitli komisyonlarda üyelik yapmış, çok sayıda kitap ve makale yayımlanmıştır. 1937 yılında Cemil Buzlu gibi bazı kişilerin ihbar mahiyetindeki yayınları üzerine Türkçülük iddiasıyla tutuklanarak Sibirya'ya sürgüne gönderilmiş, 1939 yılında Azerbaycan'da işkenceyle öldürülmüştür. Şiirlerinin yanında Kırım-Tatar, Azerî, Özbek, Kumuk, Balkar Türk şive edebiyatları ile Türkçenin bütününü konu alan çok sayıda eser vermiştir.

Çobanzade hakkındaki belli başlı çalışmalar, 1954'te A. Battal Taymas, 1961'de Şevki Beköre, 1963'te F. D. Aşnin, 1967'de İ. Noyan, 1969'da Babayev, 1971'de E. Şemizade, 1978'de S. Nagayev ve nihayet 1996'da tarafı-

* Türkiye. Selçuk Üniversitesi Öğretim Görevlisi.

mızdan yapılmıştır. İsmail Otar da bilhassa şiirlerini ve özel mektupları, notları gibi materyalleri derlemektedir.

II. Bakû I. Türkoloji Kurultayındaki Faaliyetleri ve Daha Sonra Bu Konuda Katıldığı Kongre ve Kurultaylar

Bekir Sıtkı Çobanzade, 26 Şubat-6 Mart tarihleri arasında toplanan ve Türk halklarını Lâtin alfabesine geçirme hareketini genişletmeye yönelen Bakû Türkoloji Kongresine faal olarak katılıp onun kararlarını hazırlanmasında aktif rol almıştır. Yirmi iki kişilik Divan Kurulu üyelerinden birisidir. Koyu bir Arap alfabesi taraftarı olan Kırım delegesi Hasan Sabri Ayvazov'u ikna edebilmiştir.

Çobanzade, Kurultayda iki tebliğ sunmuştur. Yazar, bunlardan "Türk-Tatar Şiveleri Arasındaki Münasebetler" adlı ilk tebliğinde kendisinden önceki (yüz yetmiş civarındaki) gramer kitabını ve başka malzemeleri ele almış, Türk dili için en önemli meselenin bir mukayeseli ve tarihî gramerinin yazılması olduğunu ileri sürmüştür. Çobanzade'ye göre diller arasındaki münasebetlerin ve herhangi bir dilin belirli bir kavme ait olduğunun tespiti, etnolojik araştırmaların birleştirilip milletlerin karşılıklı münasebetlerinin tarihinin aydınlatılmasına bağlıdır. Orhun, Uygur, Çağatay gibi lehçelerin eldeki verilere göre sadece yerlerinin ve gelişme seyirlerinin tespit edileceğini, (yeterince kültürel ve tarihî veri olmadığından) bunların mukayesesinin yapılamayacağını savunan Çobanzade, Türk lehçelerinin daha *Divanü Lügati-t* Türk döneminde biçimlendiğini, ancak Türkler sürekli göç ettiğinden lehçe tasniflerinin tarihî temelinin olmadığını, bütün lehçeler hakkıyla incelenmeden yapılan, fonetiğe dayalı tasnifin sıhhatinin şüpheli olduğunu ifade etmiştir. A. Battal Taymas, "Kırımlı Filolog-Şair Bekir Çobanzade'yi Tanıtma Tecrübesi" (*TDAY-Belleten 1954*), s. 233 adlı çalışmasında T. Menzel'in *Der Türkologische Kongress Bakû* adlı eserine dayanarak yazarın bu konudaki görüşlerini daha ayrıntılı olarak açıklamıştır.

Çobanzade Kurultaya sunduğu, "Türk-Tatar Şivelerinde İlmî Terim Yapma Prensipleri" adlı ikinci bildiride ise, Türk diline Arapça,Farsça ve Avrupa dillerinden birçok yabancı kelime girmiş olsa bile, Türkçe için bir tek terminoloji tespit edilebileceğini savunmuştur. Bir milletin kültürel seviyesinin tespitinde yazı dilindeki somut ve soyut kavramlarla ilgili terimlerin yanında tarihî faktörlerin de dikkate alınması gerektiğini dile getiren Çobanzade, dilimize giren Arapça-Farsça terimlerin, İslâm öncesinde, Türkçelerinin bulunduğunu ifade etmiştir. Avrupa'dan alınacak terimlerin bir tek dilden alınması ve Türkçenin gramerine bağlanması gerektiğini savunmuştur. Yazara göre terminoloji konusunda, ilk okullarda mahallî lehçelerin orta öğretimde lehçe gruplarının, yüksek öğretimde ise genel Batı terminolojisinin temel kabul edilmesi gerekir. Alışılmış ancak sistemsiz olan Arap-Fars-Avrupa terimleri atılarak Türkçe unsurlara dayalı terim sistemi oluşturulabilir. Rus Türkologu Manatov Çobanzade'nin bildirisinin tek bir "millî" Türk dili meydana getirilmesini amaçladığını söyleyerek

buna itiraz etmiş, Azerî Zeynallı ve Kazak Baytursun da Çobanzade'ye destek vermişlerdir.

Bekir Çobanzade, *Türk-Tatar Diyalektolojisi* (Azerbaycan Tedkik ve Tetebbu Cemiyeti Neşriyatı, Bakû-1927) adlı eserinde (ss 48-49) bu Kurultayla iligili olarak şu ifadeleri kullanmaktadır:

"I. Türkoloji Kurultayında tarafımızdan okunan "Türk Şivelerinin Münasebeti" mevzulu maruzade, şu cihetlere Kurultayın nazarı dikkati celbedilmiştir:

1. Çok defalar Türk şivelerinin tedkiki başka sahaların aydınlaştırılması, birtakım tarihî, iktisadî ve siyasî meselelerin halledilmesi için talî ve yardımcı bir iş olarak telâkki edilmiştir.

2. Türkolog lisancılar, henüz ayrı ayrı şivelerin tedkikinden ileriye gidip bunları mukayeseli surette mevzuubahs etmek cihetine yanaşmamakdadırlar.

3. Türk-Tatar şivelerinin tasnifi için şimdiye kadar yazılmış olan satırlarda. bizim fikrimizce başlıca şu kusurlar vardır:

a) Yalnız savtî cihette ehemmiyet veriliyor.

b) Tarihî hususiyetler ve malûmat dikkate alınmıyor.

c) Birtakım muhtelif prensipler birbirine karıştırılıyor. (Sten. Otçet. 100)

Bu cihetlerin Türkoloji Kurultayı tarafından gereği kadar nazarı itibara alındığı, Kurultayın bu hususta kabul ettiği şu kararlardan görmek mükmündür:

I. Her dil ve şive ayrı ayrı tetkik edilmeli ve bunların mufassal, deren tetkikler üzerine tertip edilmiş lügat ve ilmî sarfları meydana getirilmelidir.

II. Türk dilleri ve şivelerinin tarihî-mukayeseli sarfını, mukayeseli iştikak lûgatini ve tasnifini vücuda getirebilmek için lâzım gelen hazırlıklar görülmelidir (Sten. Otçek. Tyurkolog, Sezda. str. 401)."

Çobanzade, Yeni Türk Alfabesi Merkezî Komitesinin 3-6 Haziran 1927 tarihlerinde Bakû'de toplanan "I. Bakû Alfabe Kurultayı"na da ayrıntılı bir rapor sunmuş. Yazı devrimi yapılırken ayrı ayrı yeni Türk alfabeleri yapılmasını ve şimdiye kadar sekiz ayrı alfabe projesinin ortaya çıkmasını ve bölünmeyi tenkit etmiştir. Alfabeleri birleştirmenin önündeki en önemli engelin ortak edebî dilin bulunmayışı olduğunu savunmuş, halk arasında konuşulan lehçe ve ağızlarına göre yeni Türk alfabelerinin hazırlanmasından yakınmıştır. Bu sakıncanın ortak alfabeyle giderilebileceğini savunmuştur. Alfabe birliğini sağlayabilmenin yolunu çeşitli diyalektlerin morfolojik ve etimolojik özelliklerini bir kenara bırakmakla mümkün olabileceğini ifade etti. Kısacası Çobanzade sadece alfabe birliğini değil, aynı zamanda dil birliğini de savunuyordu. Kurultay, Çobanzade'nin raporunu dinledikten sonra, yeni Türk alfabesinin birleştirilmesini oy birliğiyle kabul etmiştir.

Çobanzade, Yeni Türk Alfabesi Merkezî Komitesi'nin 17 Ocak 1928 Taşkent'teki ikinci Kurultayında alfabenin bir dil aracı olduğunu anlamış ve devrimci bir alfabe olmadan, devrimci bir kültür oluşturulmayacağını savunmuştur.

Çobanzade, Yeni Türk Alfabesi Merkezî Komitesi'nin 25-29 Ocak 1928'de Azerbaycan Eğitim Bakanlığı'yla "Türk edebî dili için yeni alfabeye göre yazı (otograf) ilkelerini tespitî amacıyla toplanan mahallî toplantısına (Samoiloviç ile beraber) yön vermiştir. Kendisi hem "yazım ilkelerini tespitle", hem de "Avrupa dillerinden Azerîceye giren kelime ve terimlerin yeni alfabeyle yazılımında çıkan problemleri tespitle" görevli iki ayrı komisyonun başkanlığını yapmıştır.

Çobanzade'nin katıldığı diğer kongre ve kurultaylar da şunlardır:
* 1927: Kırım-Tatar İmlâ Konferansı (Tebliği: "İmlânın Umumî Esasları")
* Mayıs 1928: Semerkant (Özbekistan)
* Aralık 1930: Kazakistan (Alma-Ata) İmlâ Konferansı

III. Dilciliği

Çobanzade sadece bir dilci değil, aynı zamanda da çok kuvvetli bir şairdir. Bilhassa vatan ve milliyet duygularıyla yüklü şiirleri, hayatının ilk yarısında yoğunlaşmaktadır. Çeşitli yerlerde çıkan şiirlerinin yanında "Kaval Sesleri" adlı bir şiir defteri vardır. Yazarın dille ilgili eserleri, (*Türk-Tatar Lisaniyatına Medhâl*, Bakû 1924; *Kırım-Tatar İlmi Sarfı*, Akmescit 1925; *Türk Dili ve Edebiyatının Tedris Usulü*, Bakû 1926; *Kumuk Dili ve Edebiyatı Tedkikleri*, Bakû 1926; *Kumuk Dilinin Başka Türk-Tatar Dilleri Arasındaki Vaziyeti*, Bakû, 1926; *Türk-Tatar Diyalektolojisi*, Bakû 1927; *Türk Grameri*, Bakû 1926, *Til ve İmlâ Metodikası Meseleleri*, Fergana 1933) Osmanlı Türkçesi, Azerîce, Özbekçe, Kırım-Tatarcası ve Rusça olarak, Arap veya Lâtin alfabesiyle yayımlanmıştır. Yazarın eserlerinde ilmî üslûbun yanında yer yer samimî sohbet havası da vardır.

Çobanzade, Rusça dahil Batı dillerinde, Arapça ve nihayet (Türkiye Türkçesinde bulunan ve bulunmayan) Türkçe dil bilgisi terimleri kullanmıştır. Arap gramer terimlerine karşıdır. Bunları "şimdilik ve mecburen" kaydıyla kullanmıştır.

Türkçedeki sesleri ve ses değişikliklerini Batıdaki dil bilimi prensipleri çerçevesinde (ses organları, seslerin çıkartılması, sedalılık-sedasızlık gibi çeşitli bakımlardan sınıflandırılması vb.) ele almıştır. Mürekkep ünsüz gibi ilgi çekici kavramlar ve Türkçenin çekimli dillere benzediği gibi ilgi çekici fikirler ortaya atmıştır. Ses-harf farkını ısrarla vurgulamıştır.

Eski gramercilerin manayı esas almasını şiddetle tenkit eden ve (bazen aşırıya kaçacak kadar) şekilci dil bilimi anlayışını benimseyen Çobanzade'nin eserlerinde kelime yapma yolları belirtilmiş, ele alınan şivenin canlı ve cansız

ekleri gruplanarak verilmiştir. Yazar Türkçedeki ekleri söz yapıcı-söz değiştirici, fiille gelen diğer kelimelere gelen şeklinde ayırabilmektedir. Eklerin zamanla canlanabileceği ya da kaybolabileceği, bazı eklerin eskiden müstakil kelime olduğu vb. ilgi çekici fikirler vardır. Birçok eserinde fiil çekim örnekleri de vermiştir.

Çobanzade'nin eserlerinde başta sayı adları olmak üzere çeşitli etimoloji denemeleri de vardır. Cümle incelemesi konusunda bugünkünden farklı uygulamaları olan Çobanzade, bu konuda anlamın dikkate alınmasını tavsiye etmiştir. Dil araştırmalarında canlı halk diline öncelik vermenin; seslerin kelime, kelimelerin de cümle içinde değerlendirilmesinin doğru olacağına işaret etmiştir. Eserlerinde Türk şivelerinin ve dünya dillerinin en kıyıda köşede kalanlarına bile az veya çok (çoğu zaman da mukayeseli olarak) temas etmiştir. Eski ve yeni gramer anlayışlarını değerlendirmiş, eskileri ilmîlikten çok faydacılığı ön plâna çıkartmakla suçlamıştır.

Çobanzade Türkçenin iyi araştırılıp öğretilebilmesi için Lâtin alfabesinin benimsenmesini, çocuk dilini ve pedagoji usullerini dikkate alan eğitim programlarının geliştirilmesini tavsiyeyle yetinmemiş, bizzat bunun örneklerini vermiştir.

İdolojik baskılar, yazarın edebiyatla ilgili eserlerine (*Son Devir Kırım Tatar Edebiyatı Tenkit Tecrübeleri*, Akmescit 1928; *Azerî Edebiyatının Yeni Devri*, Bakû, 1930) daha çok yansımıştır.

Bekir Çobanzade, bütün olumsuz şartlara rağmen Türkoloji çalışmalarının ilmî temellere oturtulmasında en fazla emeği geçen şahsiyetlerden biridir.

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK DİL KURUMU YAYINLARI : 726

1926 BAKÛ TÜRKOLOJİ KONGRESİNİN 70. YIL DÖNÜMÜ TOPLANTISI (29-30 KASIM 1996)

ANKARA, 1999

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Sunuş : V

Prof. Dr. Samir KAZIMOĞLU : Alman Türkologları ve Birinci Bakû Türkoloji Kongresi (Prof. Dr. Georg Jakob, Prof. Dr. Theodor Menzel, Prof. Dr. Paul Wittek) 1-5

Prof. Dr. Cəmil HƏSƏNLİ : Birinci Türkoloji Qurultaya Qısa Tarixi Baxış 7-12

Yard. Doç. Dr. Mustafa ÖNER : I. Bakû Türkoloji Kongresinde İdil-Ural Türkleri 13-25

Ömer Faruk DEMİREL : I. Türkoloji Kongresi ve Theodor Menzel 27-65

Проф. Лр. Камил Вəли НƏРИМАНОҒЛУ : 1926-чи ил I Бакы Тγрколожи Гурултаjы вə Чағдаш Тγрколокиjанын Проблемləри 67-77

Araş. Gör. Mustafa TOKER : Türkistan'ın Lâtin Alfabesine Geçmesinde Büyük Rol Oynayan Halid Seid Hocayev ve *Yeni Elifba Yollarında Eski Hatıre ve Duygularım* Adlı Eseri 79-89

Dr. Kenan ACAR : Bakû Türkoloji Kurultayının Faal Delegelerinden Bekir Sıtkı Çobanzade 91-95

Prof. Dr. Nəsib NƏSİBZADƏ : Sovet Siyasətinde Bakü Türkoloji Kurultayının Yeri (Təbliğin Başlıca Tezləri) 97-100

Prof. Dr. Tevfik İSMAİLOĞLU : Birinci Türkoloji Qurultayda Ədəbi Dil Məsələsi 101-110

Doç. Dr. Hasan AHMEDOV : I. Bakû Türkoloji Kurultayının 70. Yıl Dönümü Dolayısıyla Türkmenşeli Halklarda Siyasî Fikir 111-113

Yard. Doç. Dr. Ferhat TAMİR : Ahmet Baytursınoğlu ve 1926 Bakû Türkoloji Kongresi Kurultayı 115-119